

Stadens skyddade områden

– en resurs i stadsutvecklingen

Slutredovisning förstudie
Pilot FLATENS NATURRESERVAT

Innehåll

Sammanfattning	4
Inledning	6
Metodik/arbetsprocess.....	7
De skyddade områdena – EN FÖRUT- SÄTTNING FÖR HÅLLBAR STADSUTVECKLING	8
Reservatens möjligheter – VAD ÄR UNIKT FÖR VÅRA RESERVAT I STOCKHOLM?.....	10
Flatens naturreservat – VÄRDEN I DAG OCH I FRAMTIDEN	12
Reservaten och Flaten – nu i forskningsfokus	13
Projektgruppens analys – BEHOV OCH UTMANINGAR I FLATEN OCH ANDRA RESERVAT.....	14
Rekommendationer och förslag till åtgärder FÖR ATT RESERVATEN SKA BLI EN BÄTTRE RESURS I STADENS UTVECKLING.....	17
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att reservaten ska vara en bättre resurs i stadsutvecklingen	18
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för bättre organisation och samverkan	18
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att fler ska känna till stadens reservat och vad man kan uppleva där	19
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att fler ska hitta och ta sig lätt till och inom stadens reservat	20
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att de rekreativa kvaliteterna ska utvecklas hållbart och fler kan uppleva och nyttja reservaten – året om	23
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att de ekologiska värdena i reservaten och dess omland ska förvaltas och utvecklas hållbart	24
FRAMGÅNGSFAKTORER Åtgärdsförslag för att fler ska kunna inspireras och lära om Stockholms natur och hållbar stadsutveckling	26
Kostnadsbild och Finansiering.....	28
Källor.....	29
Bilaga 1	30
Projektets styrgrupp	30
Projektgruppens sammansättning	30
Referensgrupp	30
Bilaga 2	31
Bilaga 3	34
Kostnadsbild	34

Sammanfattning

Detta är en slutrapport från ett pilotprojekt som undersökt hur Stockholms skyddade områden kan fortsätta vara en viktig resurs för stadens hållbara utveckling.

Rapporten är en förstudie inom budgetuppslag "att tillgängliggöra stadens natur- och kulturresevat för stockholmarna samt arbeta med hur rekreativa och ekologiska värden kan utvecklas och stärkas i reservaten" (Budget Stockholm stad 2016).

Den närhet stockholmarna har till de skyddade områdena och tillgängligheten för alla via allemansrätten är unikt ur ett internationellt perspektiv. Staden befinner sig i en växande fas. Med den stadsutveckling som nu sker finns en stor potential att utveckla de skyddade områdena som sociala knutpunkter och resurs för stadens medborgare utifrån ett folkhälso-perspektiv.

De skyddade områden är av en storlek att de kan nyttjas av många utan att intressekonflikter behöver uppstå, och samtidigt möjliggöra

ekologisk funktionalitet. En grön infrastruktur där natur- och kulturresevat är bärande element, är grunden för att långsiktigt säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i hela stadslandskapet. Dessa områden är, och kommer i ökande grad i framtiden vara, en viktig del av staden och representera tydliga kvaliteter av vad staden kan erbjuda sina medborgare.

Flera av stadens skyddade områden har också slumrande värden som kan förvandlas till en större tillgång för staden än vad de är idag. Genom att analysera förutsättningar, behov och utmaningar, med Flatens naturresevat som pilot, har projektet utarbetat ett antal rekommendationer till hur en framsynt planering och förvaltning av de skyddade områdena än mer kan bidra till stadens hållbara utveckling.

Rekommendationerna presenteras som framgångsfaktorer och beskriver åtgärdsförslag inom områdena; stadsplanering, organisation, kommunikation, tillgänglighet, utveckling av platsbundna rekreativa- och ekologiska värden samt pedagogik.

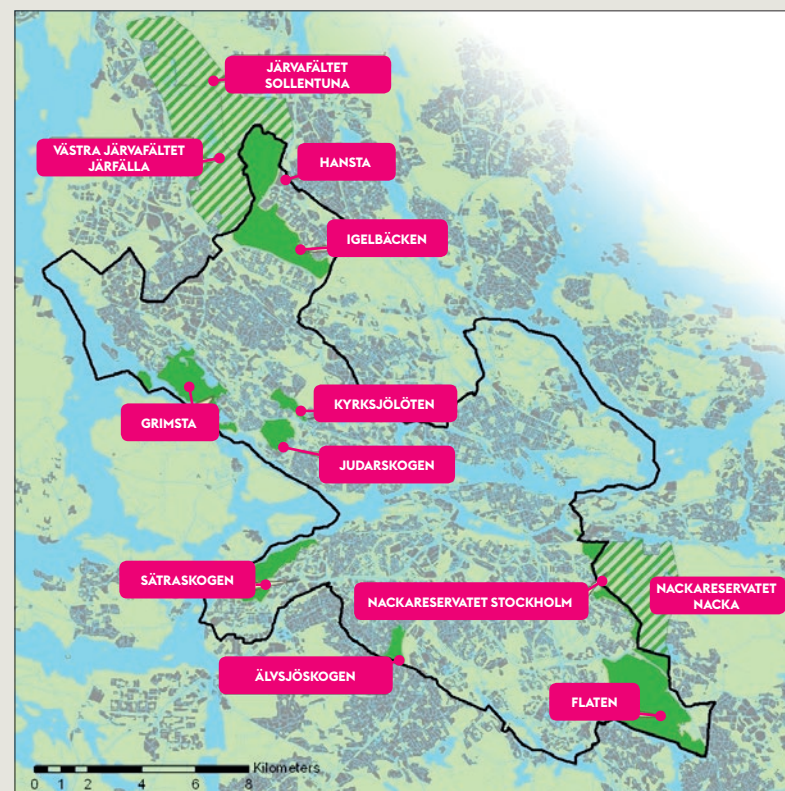
Här presenteras förslag på åtgärder som kan genomföras generellt för reservaten i staden samt praktiska åtgärdsförslag för Flatens naturresevat.

Projektgruppen vill poängtera att detta inte är ett beslutande dokument utan dessa åtgärdsförslag ska ses som idéer och förslag utifrån genomförd analys. Flera av förslagen kräver mer utredning eller projektering och ibland tillståndsprövning. Lämpligtvis sker en konkretisering i dialog med berörda aktörer.

Natur- och kulturresevat inom Stockholm stad

Natur- eller kulturresevat bildas enligt miljöbalkens sjunde kapitel för att bevara och utveckla grönområden med särskilt stort värde för människor, djur och växter. Reservaten har särskilda syften och föreskrifter som har formulerats olika beroende på reservatets karaktär och de värden man vill skydda. I skötselplanen fastställs hur området ska skötas för att upprätthålla kvaliteterna. Områdesskyddet innebär att man reglerar markanvändningen för att säkra nuvarande och kommande generationers upplevelser av ett natur- och kulturlandskap. Nio kommunalt skyddade naturområden finns idag i Stockholms stad. Judarskogen, Kyrksjölöten, Hansta, Grimsta, Flaten, Nackareservatet, Sätterskogen och Älvsjöskogen är naturreservat. Vid Igelbäcken finns ett kulturresevat.

Inledning

Genom att ta ett helhetsgrepp på nuläget och framtiden för stadens skyddade områden har projektet utarbetat ett antal rekommendationer till hur en framsynt planering och förvaltning av de skyddade områdena kan bidra till stadens hållbara utveckling.

Detta är en slutrapport från ett pilotprojekt som undersökt hur Stockholms natur- och kulturresevat kan fortsätta vara och utvecklas som en viktig resurs för stadens hållbara utveckling. Rapporten är en förstudie inom budgetuppdrag "att tillgängliggöra stadens naturreservat för stockholmarna samt arbeta med hur rekreativa och ekologiska värden kan utvecklas och stärkas i reservaten" (Stockholm stads budget 2016). Projektet kan även ses som ett bidrag i arbetet med att realisera Vision 2040 – ett Stockholm för alla, de nationella friluftspolitiska målen samt stadens miljömål "Stockholmarna ska ha god tillgång till parker och natur med höga rekreations- och naturvärden."

Flatens naturreservat har valts som pilotprojekt för detta uppdrag eftersom området uppvisar stora rekreativa och ekologiska kvaliteter. Området är stort och variationsrikt vilket bidrar till att det redan idag används av medborgarna för en mångfald aktiviteter såsom promenader, utflykter, löpning, klättring, skolutflykter, bad och för att uppleva rofylldhet. Dess storlek och variation ger också förutsättningar för ett rikt växt- och djurliv. Området har goda möjligheter att utgöra ett gott exempel på hur ett skyddat område kan bidra till ökad hållbarhet i staden genom att;

- ▶ stärka befintliga sociala och ekologiska värden och särskilt deras kopplingar till det omgivande landskapet
- ▶ öka tillgängligheten för medborgare och besökare på ett sätt som inkluderar alla

- ▶ satsa på mångfacetterat och långsiktigt lärande utifrån platsens värden och dess nuvarande och framtida nyttjare.

I Pilotprojekt Flatens naturreservat har ingått att analysera och redovisa behov och utmaningar inom dessa delområden. Projektet har haft som utgångspunkt att ta ett helhetsgrepp på nuläget och framtiden för stadens skyddade områden vad gäller planering och förvaltning och hur de kan bidra till stadens hållbara utveckling.

De övergripande slutsatserna kring de skyddade områdenas värden, behov och utmaningar redovisas i rapportens inledning. Därefter redovisas framgångsfaktorer för utveckling av stadens skyddade områden, med åtgärds-exempel för stadens reservat generellt och för

Flatens naturreservat. Slutligen ges också en bild av framtida kostnader för förslag gällande Flatens naturreservat, samt Goda exempel i rapportens bilagor. Åtgärdsförslagen, som lyfts fram i rapporten, kräver mer utredning eller projektering och ibland tillståndsprövning, och bör även framöver konkretiseras i dialog med berörda aktörer.

Projektet har genomförts av en tvärssektoriell grupp av tjänstemän inom staden, kompletterad med forskarkompetens och processtöd från Stockholms universitet och Albaeco samt av en bred referensgrupp med aktörer från Flatens naturreservat med omnejd.

Metodik/arbetsprocess

Under 2016 har projektgruppen tagit del av befintliga undersökningar samt låtit utföra ett flertal utredningar för att kunna få en bild av förutsättningar inom projektets olika delar, det vill säga behov och möjligheter, men även utmaningar inom pilotområdet.

Gruppen har också genomfört referensgruppsmöten och en workshop för aktörer inom staden och lokala verksamhetsutövare. Även den tvärssektoriella projektgruppens egna erfarenheter från forskning, fallstudier, förvaltning och tillsyn har arbetats in i projektredovisningen. Projektet har under denna tid rönt ett stort intresse och vi ser ett stort engagemang för frågor om rekreation och naturskydd i växande städer och för området Flaten i sig.

Litteraturstudier

Projektgruppen har gått igenom ett flertal rapporter och undersökningar som har koppling till uppdraget. Exempel på underlag: En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer, 2007. Rekreationsundersökningar i Stockholms naturreservat 2014, 2015. I slutet av rapporten anges källförteckningen.

Hållbarhetsanalys

Stockholm Resilience Centre (SRC) vid Stockholms universitet och Albaeco har tillsammans

med deltagare i Flatens naturreservat bidragit till diskussion och kunskapsuppbyggnad om vad hållbar utveckling kan innebära för Flaten. Utifrån aktuell forskning har principer för hållbarhet tagits fram för projektet.

Analys av värden och tillgänglighet, ekologi, pedagogik

Inom projektet har man arbetat med tillgänglighet utifrån ett inkluderande synsätt. Här nedan beskriver vi kortfattat vilka analyser gruppen utfört för att få en bild av värden, behov och utmaningar.

- Utfört en översiktlig målgruppsanalys samt samlat in kunskap, erfarenheter och idéer vid referensgrupp och workshop. Här har ingått en analys av områdets identitet.
- Sammanställt goda exempel från andra kommuner.
- Låtit utföra inventering av värden och åtgärdsförslag för att utveckla en mångfacetterad miljö – detta har inkluderat fältinventering samt genomgång av kunskapsunderlag. Analys utförd genom

konsultuppdrag av Conec AB, Landsskapslaget AB, D.Andersson (Känslighetsanalys Flatens naturreservat, 2016).

- Pilotstudie av kolonisternas syn på naturreservatet och hur det tar sig uttryck i aktiviteter och praktisk skötsel, utförd av mastersstudenter på SRC, Stockholms universitet.
- Genomgång av befintliga byggnader och dess funktioner- uppskattad behovsanalys vinterisolering befintlig byggnad vid Flatensbadet (Fastighetskontoret).
- Behovsutredning naturskola samt koppling till befintlig pedagogisk undervisning- påbörjad ej avslutad.

Projektgruppens sammansättning

Inger Bogne – Skarpnäcks stadsdelsförvaltning, Helene Pettersson – miljöförvaltningen, Boel Noro Svärd – fastighetskontoret, Lars-Edwin Andersson – fastighetskontoret, Lars Ström, exploateringskontoret, Håkan Jansson – utbildningsförvaltningen (t.o.m. augusti 2016), Sara Borgstöm – Stockholm Resilience Centre Stockholms universitet, Anna Emmelin – Albaeco Stockholms universitet.

Referensgrupp

Medverkande från Stockholm stad: stadsbyggnadskontoret, trafikkontoret, idrottsförvaltningen samt Miljöverkstan Skarpnäck, med flera. Fullständig lista presenteras i bilaga 1.

Aktörer och verksamma i Flatenområdet

Aktörer och verksamma i Flatenområdet har bjudits in till workshop och referensmöte. Lista på medverkande presenteras i bilaga 1.

De skyddade områdena

– EN FÖRUTSÄTTNING FÖR HÅLLBAR STADSUTVECKLING

ncitamentet för skydd av naturområden i staden är att de har god förutsättning att tillhandahålla höga rekreativa och biologiska värden för stadens medborgare idag men även för framtida generationer.

Utifrån de utmaningar i form av befolkningsökning och förändrat klimat som Stockholm står inför kommer de skyddade områdena att spela en allt större roll som resurs i stadsutveckling.

Kärnan i grönstruktur och förutsättning för ekosystemtjänster

Natur- och kulturreseervaten i Stockholm utgör kärnområden i stadens grönstruktur och är en del av eller knyter an till de stora regionala gröna kilarna som sträcker sig från landsbygden in till centrala Stockholm. Denna struktur ger regionens invånare närhet till naturen, vilket är något som är högt värderat och bidrar till stadens attraktivitet. De utgör också källor för

biologisk mångfald och stödjer ekologiska funktioner i stadens mindre grönområden om dessa är ihopkopplade genom gröna zoner. En grön infrastruktur där natur- och kulturreseervaten är bärande element, är grunden för att säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i stadslandskapet (Andersson et al 2014, Andersson & Borgström 2015).

Naturen i staden bidrar till att mildra miljöutmaningarna, förbättra livskvalitet och folkhälsa samt en minskning av stadens sårbarhet för förändringar (Colding et al. 2013). I ett förändrat klimat har naturen en viktig roll att spela genom att tillhandahålla skugga, bidra med fukt och magasinera vatten vid skyfall. Buller, luftföroreningar och barriäreffekter från trafik ger negativa hälsoeffekter. Tillgång på grönområden, vatten och frisk luft ger i detta sammanhang förutsättningar för en attraktiv och hälsosam stad nu och fram-

över. Barn, som regelbundet är ute i gröna, variationsrika och naturpräglade miljöer blir enligt forskning mindre stressade, har lättare att koncentrera sig och är sjuka mer sällan. De utvecklar också en grundläggande förståelse för ekologi och har lättare att anamma en mer hållbar livsstil i vuxen ålder (e.g. Giusti et al 2014). Även äldre som har tillgång till närmatur påverkas positivt, till exempel mindre behov av mediciner och högre livskvalitet (Colding et al 2013). Dessa så kallade ekosystemtjänster är ofta mycket kostsamma att tillhandahålla på annat sätt, varför en god planering och skötsel av stadens grönska är en långsiktig investering och del av stadens hållbara utveckling.

De skyddade naturområden är, så som anges i Vision 2040, i detta sammanhang en stor resurs för invånarnas livskvalitet och lärande. Dess tillgänglighet och nyttjande är därmed en central fråga.

De skyddade områdena behöver och kan tillgodose allt fler i den växande staden

I en enkätundersökning riktad till 1 000 hushåll i Stockholms län (Länsstyrelsen, 2004) anger 78 procent att de varit ute i ett större naturområde och 68 procent hade besökt ett naturreservat eller nationalpark de senaste tolv månaderna. Invånarna i Stockholms kommun har besökt ett större naturområde i högre utsträckning (82 procent) jämfört med invånarna i länets norra och södra delar. Tre av fem stockholmare besöker parker och naturområden dagligen eller flera gånger i veckan. Andelen av invånarna som dagligen eller flera gånger i veckan besöker stadens parker och naturområden har ökat, från 52 procent 2004 till

62 procent 2013. (Miljön i Stockholm 2015 – tillstånd och utveckling. Miljöförvaltningen). Med en befolkningsökning som förväntas ske framöver kommer allt fler besökare använda stadens skyddade områden.

Stadens skyddade områden är av en storlek att de också möjliggör ekologisk funktionalitet och kan härbärga en stor mångfald av nyttjande som kan ske utan intressekonflikter. Dessa områden är, och kommer därför i ökande grad i framtiden vara, en viktig del av staden och representera tydliga kvaliteter av vad staden kan erbjuda sina medborgare.

För att hantera befolkningsökningen krävs nytänkande i planering och skötsel, där innovativa lösningar och design testas för att skapa och upprätthålla mångfunktionell grönska (Borgström 201, McPhearson et al. 2014). En del i detta handlar om att ha en större helhetssyn på stadens offentliga rum, inkluderat de gröna och säkerställa funktionalitet och långsiktig skötsel genom delaktighet från medborgarna (Andersson et al. 2014).

Grönska för vem – för alla

Undersökningar visar att det idag finns skillnader i våra rekreativsmönster både utifrån kön, ålder och etnicitet men också social klass. Exempelvis verkar intresset att vistas i naturen öka med åldern och kvinnor vistas mer i naturen än män (Länsstyrelsen 2004). Yngre personer besöker oftare naturområden med anläggningar än äldre (Boverket 2007) och de ägnar även större tid åt fritidsaktiviteter i naturen än äldre. Socioekonomiskt svaga grupper och personer med utländsk bakgrund nyttjar grönområden i mindre utsträckning än andra grupper (Statens folkhälsoinstitut Rapport 2009:02). Enligt Vision Stockholm 2040 kan alla stockholmare

ta del av stadens utbud oavsett funktionsförmåga. Grönområdena har i detta sammanhang en stor potential att vara sociala integrerande gröna knutpunkter som kopplar samman bostadsområden – målpunkter som fria att nyttja av alla. Att rikta åtgärder för att locka fler nyttjare av stadsnaturen genom kommunikationsinsatser, ökad satsning på tillgänglighet och ökat fokus på lärande är av stort värde. Inom Pilotprojekt Flatens naturreservat har flera förslag lagts fram för att möta dessa utmaningar och möjligheter.

De skyddade områdena behöver och kan tillgodose allt fler i den växande staden.

Reservatens möjligheter

– VAD ÄR UNIKT FÖR VÅRA RESERVAT I STOCKHOLM?

Naturen är mycket ett adelsmärke för Stockholm. Stockholm är unikt utifrån ett internationellt perspektiv, med gröna områden nära medborgarna och besökare.

Naturen och landskapet har varit en del av förutsättningen för staden och har, under stadens tillväxt, beaktats så den idag är en oskiljaktig del av staden. Enligt Vision 2040 är Stockholm kombination av stadsmiljö och närhet till natur och vatten det som gör staden till en av världens vackraste städer.

I Stockholm finns idag åtta naturreservat och ett kulturresevat som är fria att upplevas av alla, året om. I flertalet av stadens reservat kan man nå stränder, där vattnet är så rent att det går att bada och fiska, nära sin bostad. Det finns också möjlighet att öka tillgängligheten för allmänheten så att fler får uppleva vattenrum med långa utblickar, vattenanknutna aktiviteter och karaktäristiska strandmiljöer med växt och djurliv. Reservaten uppvisar på grund av storlek och läge en stor variation av rik natur och där

av en mångfald naturupplevelser vilket i sin tur ger en grund för många aktiviteter. Merparten av Stockholms reservat har natur med ljudnivåer under 45 dB(A), och Flatenområdet har rofyllda platser som understiger den nivån.

I dagsläget är dock inte alltid kvaliteterna fullt ut synliggjorda eller kända bland annat på grund av brist på kontinuerlig skötsel eller bristande information. Möjlighet finns att öka kunskapen om och intresset för naturreservatens värden och tillgänglighet till närboende och andra viktiga målgrupper och aktörer.

Goda exempel som inspiration

I ett arbete för att stärka naturreservatens roll i stadens kan det vara lärorikt att titta på hur andra städer och regioner har arbetat med sina grön- och naturskyddsområden. Allt ifrån hur Naturvårdsverket och länsstyrelser har arbetat för att stärka nationalparkernas profil och identitet till hur kommuner som Örebro, Lund och Malmö arbetat med sina grönområden. I Örebro har man satsat stort på stadsnära naturområden

och i Malmö är parkerna något man är riktigt stolt över och något som tydligt är en del av den stadens identitet. På närmare håll är Lida, Hellasgården och Djurgården grönområden som har en tydlig profil. Kan Stockholms reservat framöver få lika stark identitet som Lida, Djurgården eller parkerna i Malmö? Ja varför inte? De nämnda områdena har fått en profil dels av sina befintliga naturliga kvaliteter men också av planerad kommunikation. Stockholms skyddade områden har samma möjligheter. Inom projekt Pilot Flatens naturreservat har vi listat framgångsfaktorer för att lyfta fram reservatens värden i en hållbar stad.

Flatens naturreservat

– VÄRDEN I DAG OCH I FRAMTIDEN

Flatensjön är Stockholms renaste sjö och landskapet omkring ett av stadens största naturreservat. Området är en viktig del av Stockholms grönbå infrastruktur med kopplingar till både Tyresökilen och Hanvedenkilen. Här finns vacker natur med trolsk skog och vilda klippor i ett gammalt kulturlandskap som formats av människan sedan urminnes tider. Här finns ekar från medeltiden, flera hundraåriga tallar, gammal jordbruksmark som nu brukas som kolonilotter. Den varierade naturen inbjuder till rekreation, skönhetsupplevelser som ger glädje och möjlighet att uppleva rofylldhet. Detta blir allt viktigare för storstadsmänniskan. Området erbjuder klippor för klättring, vatten för snorkling, två populär strandbad, möjlighet till camping och mycket mer. Skolor besöker området och en pedagogisk verksamhet har startats upp vid Flatenbadet. Att förstå hur naturen tillgodoser mänskliga behov och hur människan kan samarbeta med naturen är en viktig förutsättning för att barn och unga med trygghet och hopp ska kunna hantera de utmaningar som finns framför oss i omställningen till en hållbar utveckling (Arnim Wiek et al, 2011). Många, lite äldre

stockholmare har anknytning till platsen genom Badbussarna som från 1930-talet fram till 1970-talet tog barn från staden ut till Flatens K-märkta badanläggning i klassisk funkisstil.

Viktiga värden i vår tid

Flaten har precis som Stockholms andra naturreservat slumrande värden som kan förvandlas till en mycket större tillgång för staden än vad de är idag.

I Flaten finns en unik möjlighet att lyfta fram värden och lära om hur ett stadsnära grönområde kan förvaltas och integreras på ett klokt sätt i stadens utveckling. Omgivningarna kring Flaten har en stor rikedom av boende från olika kulturer med olika kunskaper och erfarenheter (Beers. P.J, 2016). Här finns möjligheten att lära tillsammans med människor från hela världen.

Under lång tid har förtroende och tillit byggts upp mellan olika aktörer som förvaltar Flaten. Pilotprojektet Flaten har också startat ett gemensamt tvärsankteriet lärande som är kopplat till internationell hållbarhetsforskning. Redan nu är området med som exempel i internationella vetenskapliga studier, vilket är en tillgång att vårda. Det finns möjlighet att förvärva kunskaper

och insikter om de unika svenska kvaliteterna men också bidra till utvecklingen av hållbara städer världen över. För att naturreservatens värden ska bli tillgängliga för många medborgare och även gästande besökare, behövs det tänkas nytt och tas fram nya lösningar. Närliggande naturområden är utvecklade med fokus på sport och traditionellt svenskt uteliv t.ex. Hellasgården. Flaten är relativt oupptäckt och outvecklat som friluftsområde, men erbjuder möjligheter till en rik variation av naturupplevelser. Med kreativ, klok och inkluderande förvaltning och utveckling kan området bli tillgängligt och attraktivt för en bred grupp. Att få möjlighet att utveckla relationen till den plats där man bor är en möjlighet att utveckla känsla av tillhörighet, engagemang och förmåga att ta hand sin plats (Lindström, J. 2016). Redan idag får unga nyanlända möjlighet att introduceras till Flaten genom organiserade äventyr. Om man vill kan man säga att det finns ett stort och unikt naturkapital och stort och unikt socialt kapital, som med all sannolikhet har potential att vara en mycket värdefull tillgång i den tid vi har framför oss.

Reservaten och Flaten – nu i forskningsfokus

Forskning, representerad av hållbarhetsforskare från Stockholm Resilience Centre, Stockholms universitet, har under lång tid varit en del av pågående aktiviteter som Miljöverkstan i Flaten. Miljöverkstan är en ideell förening som bedriver pedagogisk verksamhet i Flaten. Miljöverkstan vänder sig till åldersgruppen 3–25 år och fokuserar på processen som uppstår när barn och ungdomar själva utforskar vad hållbarhet är. Bland annat har Miljöverkstan varit ett av de lokala hållbarhetsinitiativ som valts ut, studerats och involverats i det interaktiva forskningsprojektet ARTS (www.acceleratingtransitions.eu) som undersökt lokala hållbarhetsinitiativs potential att stödja och driva på omställning till hållbar utveckling i urbaniserade regioner i Europa. Projektet har visat betydelsen av dessa initiativ då de arbetar aktivt med övergripande hållbarhetsmål i medborgarnas vardag och utifrån lokala förutsättningar. Projektet har vidare visat ett behov av att skapa strukturer och former som är flexibla men samtidigt stödjer

denna slags initiativ över tid. (Sara Borgström har varit projektledare för studien i Stockholm)

Under 2016 startas ännu ett forskningsprojekt upp, CONATURE (finansierat av Formas och lett av Sara Borgström och Erik Andersson, Stockholm Resilience Centre, Stockholms Universitet) som handlar om hur man kan designa och förvalta naturskyddade områdens omland så att de drar nytta av områdets värden samtidigt som dessa stöds. Flaten har valts ut som ett studieområde, tillsammans med Judarns naturreservat och ytterligare områden i bland annat Nacka kommun. För att forskningen ska vara väl förankrad och relevant är det en förutsättning att forskarna är delaktiga i pilotprojektet. Därför är det av mycket stort värde att forskarna inom CONATURE är en del av projektgruppen i Flaten.

Flatens naturreservat är också utvalt att vara en av fallstudierna i ett större EU-projekt om så kallad medborgarforskning – Citizens Observatory. Inom detta projekt kommer ett koncept för att involvera medborgare i på olika sätt mäta hur området utvecklas.

Projektgruppen ser ett stort värde av dessa forskningsinsatser inom stadens reservat för

framtiden och framhåller vikten av att integrera forskningen i alla delar av utvecklingen av naturreservaten, inte bara inom den pedagogiska delen.

Projektgruppens analys

– BEHOV OCH UTMANINGAR I FLATEN OCH ANDRA RESERVAT

Analys av målgrupper

I Flatenområdet finns idag många olika grupper som innehar en mångfald erfarenheter och kunskap om området. Detta är en viktig resurs i all planering och verksamhet i det framtida Flaten. Samtidigt som det finns grupper i närområdet och staden som idag inte känner till eller använder Flaten. Området är inbäddat i en stadsväv av olika aktiviteter vilket både bidrar och påverkar det. Detta gör att ett brett, tvärsektoriellt och inkluderande arbetssätt med hög ambition för kontinuerlig samverkan och lärande är nödvändigt, en samverkan som omfattar både olika aktörer inom stadens organisation och medborgarna.

Projektgruppen har gjort en uppdelning på två huvudgrupper som utgör målgrupper inom projekt Pilot Flaten:

- Besökare/aktörer som känner till/ofta använder/är verksamma, aktiva inom Flatens naturreservat idag.
- Grupper som inte nyttjar/ eller nyttjar de skyddade områdena mer sällan idag.

Besökare/aktörer som känner till/ofta använder/är verksamma, aktiva inom Flatens naturreservat idag

Målgruppen har ringats in via studier av befintliga undersökningar t.ex. *Rekreationsundersökningar i Stockholms naturreservat och 2015*, samt vi genomgång av arrendeavtal, data över verksamheter. inom området med mera.

En lista på aktörer som har bjudits in, anges i bilaga 1. Denna grupps preferenser och synpunkter har fångats upp genom en workshop och två referensgruppsmöten. Sammanställning och minnesanteckningar från dessa tillfället har uppförts och preferenser och synpunkter har arbetats in i denna redovisning. Projektgruppens kan konstatera att många har bidragit till analysen men vi har inte nått ut till alla under projekttiden. Därav finns behov att uppföljning. Projektgruppen anser också att en djupare övergripande målgruppsanalys behöver göras för stadens samtliga reservat.

Grupper som inte nyttjar/eller nyttjar de skyddade områdena mer sällan idag

Analysen bygger på studier av befintliga undersökningar om nyttjande av grönområden. Ingen analys över staden har utförts inom detta projekt. De underlag som främst använts som stöd är; *Länsstyrelsen 2004 – Så använder vi naturreservaten, Bostadsnära natur Boverket 2007 Statens folkhälsoinstitut Rapport 2009:02, Ett friluftsliv i förändring, Naturvårdsverket Resultat från ett forskningsprogram, Slutrapport. ISBN 978-91-620-6547-8 samt Stockholms stads undersökningar i reservaten.*

Målgruppen har tagits fram genom ett inkluderande synsätt med hänsyn t ex till kön, ålder, funktion, kultur, livsmönster i samhället (t.ex. den stressade storstadsmänniskan som önskar men inte får tid att komma ut i reservaten). Målgruppens preferenser och synpunkter har ringats in genom litteraturstudier och har arbetats in och redovisas samlat med övrigt underlag om styrkor och svagheter.

Hållbarhetsanalys

Det finns ett antal principer och förutsättningar som är viktiga för att göra naturreservatens värden tillgängliga för staden. De kommer ur erfarenhet och forskning om hållbar förvaltning

av stadsnära grönområden. Många lärdomar och insikter kommer från förvaltningen av de så kallade Biosfärsområdena.

Kunskapen sammanställd här kommer också från annat håll för att tillvarata Flatens unika förutsättningar. Det är framförallt från den växande internationella erfarenheten av:

- ▶ socialt entreprenörskap inriktat på hållbar utveckling
- ▶ skapandet av innovativa tvärdisciplinära lärmiljöer inriktade på utmaningar för hållbar utveckling
- ▶ organisatoriskt lärande och systemförändring.

Principer för hållbarhet

- ▶ Tänk helhet, se mönster, samband och hur det lokala hänger ihop med det globala.
- ▶ Inkludera, respektera och tänk på människa och natur som en helhet.
- ▶ Samarbeta med naturen –nyttja dess kapacitet – och stärk den.
- ▶ Utveckla stabila plattformar för samverkan och lärande. Samordna intressen, sök multifunktionella lösningar parallellt med zonering.
- ▶ Skapa förutsättningar för att uppleva och lära tillsammans med andra.

Foto: Jullian Marzari

- ▶ Underlätta möjligheter att engagera sig – uttrycka omtanke till platsen-för att bidra till större framtida värden.

Principerna har vävs in i projektarbetet och är inarbetade i framgångsfaktorer och åtgärds-exempel/förslag för Flatens naturreservat.

Här presenteras styrkor och svagheter/brister som utgår från piloten om Flatens naturreservat men är giltiga för fler av stadens naturreservat.

Styrkor/värden

- ▶ Stadens grönstruktur möjliggör att naturreservaten kan bli en integrerad del av stadsplaneringen.
- ▶ Reservaten ligger nära bostadsområden och är fria för alla att använda genom allemansrätten.
- ▶ Det finns möjlighet att skapa målpunkter inom reservaten som kan tillgängliggöras och utvecklas till sociala knutpunkter mellan stadsdelar via gång- och cykelvägar.
- ▶ Det finns goda exempel på samverkan inom staden t ex naturvårdsnätverk som kan utvecklas.
- ▶ Naturreservaten är tillräckligt stora för att uppvisa en stor variation av naturmiljöer vilket är grunden för en mångfald arter och upplevelser för besökarna.
- ▶ Bra ljudmiljö- möjlighet att uppleva ro.
- ▶ Reservaten är variationsrika med olika karaktär, både mer rofyllda delar t ex med skogskänsla och mer kulturpräglade områden vilket ger möjlighet att sondera och utveckla området för olika värden och behov.
- ▶ Det finns höga biologiska värden som bidrar till stadens biologiska mångfald och utgör grunden för ekosystemtjänster inom samhället.
- ▶ Det finns en mångfald naturmiljöer som kan stärkas; ekmiljöer, gräsmarker, groddjurslokaler.
- ▶ Det finns några goda exempel på

pedagogiska satsningar inom stadens reservat som kan stärkas.

▶ Svagheter/brister/utmaningar

- ▶ Naturreservaten ingår inte fullt ut som en integrerad del av stadsplaneringen, t ex i områdesplaner, parkplaner.
- ▶ Organisationen kring naturreservaten är otydlig. Vem har huvudansvaret för friluftsförhållanden inom kommungränsen? Staden saknar friluftsförhållandenplan samt naturvårdsplan. Samverkansformer behöver utvecklas och en kontakt/lots in i staden behövs för att underlätta genomförande av goda idéer.
- ▶ Saknas kontinuitet i skötsel förvaltningen.
- ▶ Alla nämnda målgrupper känner fortfarande inte till stadens reservat- var de ligger, vilka värden som finns och vad som går att uppleva.
- ▶ Det kan vara svårt att hitta till och inom flertalet reservat, för den oinvigde.
- ▶ Alla entréer är inte tillgängliga eller tydliga.
- ▶ Det saknas ett enhetligt skylt- och vägvisningssystem inom flera av reservaten. Man frågar sig: vart kommer jag om jag går in på den här stigen?
- ▶ Alla kan inte nå målpunkter inom reservaten fysiskt – tillgänglighetsanalys saknas.
- ▶ Det saknas ett basutbud av service året runt t ex toalett och rastlokal i flertalet reservat. För många av nämnda målgrupper t ex barngrupper är detta den begränsande faktorn under de kalla årstiderna.
- ▶ Det saknas ett helhetsgrepp för att reservaten ska kunna vara de lärosalar för natur, kultur och hållbarhetsfrågor som de har potential att vara.

Rekommendationer och förslag till åtgärder

FÖR ATT RESERVATEN SKA BLI EN BÄTTRE RESURS I STADENS UTVECKLING

Genom att ta ett helhetsgrepp på nuläget och framtiden för stadens skyddade områden har projektet utarbetat ett antal rekommendationer till hur en framsynt planering och förvaltning av de skyddade områdena kan bidra till stadens hållbara utveckling. Nedan presenteras dessa i korthet i form av identifierade framgångsfaktorer som framkommit inom Pilot Flatén, men som vi bedömer är tillämpbara för fler av stadens skyddade områden:

På kommande sidor presenteras rekommendationerna som rör projektets tre delområden; värden, tillgänglighet och lärande. Rekommendationerna presenteras som framgångsfaktorer med förslag till övergripande åtgärder generellt för stadens reservat samt konkreta åtgärder som kan utföras i Flaténs naturreservat. Pro-

jektgruppen vill poängtera att detta inte är ett beslutande dokument utan dessa åtgärdsförslag ska ses som idéer och förslag utifrån genomförd analys. Flera av förslagen kräver mer utredning eller projektering och ibland tillståndsprövning. Lämpligtvis sker en konkretisering i dialog med berörda aktörer.

Flatenområdet är ett bärande element i grönstrukturen i sydöstra Stockholm. Området kan fungera som social knutpunkt mellan stadsdelar och är en del av grunden för att säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i det närliggande stadslandskapet. Detta bör tas tillvara i stadsplaneringen.

FRAMGÅNGSAKTÖRER

Åtgärdsförslag för att reservaten ska vara en bättre resurs i stadsutvecklingen

Ha ett tydligare landskapsperspektiv i planeringen

Låt reservatsområdenas möjligheter bli tydligare och konkretiserade i områdesplaner, stadsutvecklingsområde, parkplaner och förvaltningsplaner. Naturområdena bidrar till många värden i stadslandskapet.

Utformningen och skötseln av gränzonen/kopplingarna mellan bebyggelse och grönska är särskilt viktiga för att behålla landskapets kvaliteter och resiliens, och grönområdenas möjlighet att vara tillgängliga och fungera som sociala mötesplatser. I den växande staden är det därför centralt att integrera ett större landskapsperspektiv i planeringen för att medborgarna ska kunna tillgodose sig den resurs de skyddade områdena är.

Det är av yttersta vikt att kartlägga, planera för och sköta landskapskopplingar på olika skalor för reservatens förmåga att generera ekosystemtjänster och andra värden även i framtiden. Analysera hur människor kan röra sig mellan bostadsområden och reservat, hur entréer kan

förbättras, hur man kan utveckla sociala knutpunkter mellan bostadsområden inom reservaten genom att knyta ihop gång- och cykelvägar med attraktiva målpunkter, hur reservatens kvaliteter kan förtydligas och göras mer tillgängliga för medborgarna, hur olika naturmiljöer hänger samman och kan bidra med ekosystemtjänster inom stadsmiljön.

EXEMPEL PILOT FLATENS NATURRESERVAT

Flatens naturreservat är centralt beläget mellan befintliga bostadsområden och nybyggnadsområden i Farsta-Sköndal-Skarpnäck-Ålta-Tyresö. Här finns goda möjligheter att tydligare koppla samman dessa stadsdelar med ett gång- och cykelnät på ett funktionellt sätt inom pågående stadsutvecklingsprojekt. Genom att lyfta in området i pågående planering kan området få funktion som social mötesplats med nya och utvecklade målpunkter som utgångspunkt för en mångfald aktiviteter och upplevelser. Flatenområdet är ett bärande element i grönstrukturen i sydöstra Stockholm och del av grunden för att säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i stadslandskapet, vilket bör tas tillvara i stadsplaneringen.

Projekt Pilot Flaten presenterar förslag till utveckling av kopplingar/entréer samt sociala och ekologiska knutpunkter inom reservatet se illustrationer sida 22 och 25.

Stadsbyggnadskontoret har varit representerade i projektets referensgrupp och samverkan har uppstått om kopplingen till aktuella stadsutvecklingsprojekt.

FRAMGÅNGSAKTÖRER

Åtgärdsförslag för bättre organisation och samverkan

Skapa en tydligare organisation och planering kring rekreation och naturvård

Idag finns inte någon given huvudman (förvaltning) för friluftsfrågor och utveckling av reservaten inom kommunens gränser, utan ansvaret är splittrat mellan olika förvaltningar. Det finns klara samordningsvinster med en tydligare organisation kring dessa frågor, inte bara internt utan kanske framför allt för de engagerade medborgare, föreningar och entreprenörer som vill satsa och utveckla verksamheter i naturreservaten. I den nya organisationen som föreslås i *Ett grönare Stockholm* finns förhoppningen om att ansvaret kan förtydligas. Långsiktiga planer för friluftsliv och naturvård behövs likaså, samt en kontinuerlig uppföljning.

Skapa en bredare samordningsgrupp och låt en koordinator lyfta fram reservaten och hålla i samverkan och utveckling

Det är fördelaktigt att utse en koordinator för att samordna utvecklingen av reservaten. En uppgift för en koordinator skulle med fördel vara att

kommunicera reservaten så att man möjliggör att fler känner till stadens naturreservat och vad man kan uppleva och vad som händer där. Idag organiserar miljöförvaltningen samverkans-träffar för stadens förvaltare av reservat ca två gånger per år, men ett föredöme är Örnsköldsvik kommun där man har satsat stort på samordning med så väl politiker och näringsliv.

Utse lots för att underlätta kontaktvägar för engagerade

Ett annat utvecklingsområde är att underlätta kontaktvägen till rätt instans för den som vill göra något i stadens reservat. Det kan allt från att ordna kulturevenemang, guidningar, idrottstävlingar till att etablera företag.

EXEMPEL PILOT FLATENS NATURRESERVAT

Projektgruppen har insett hur värdefullt samarbetet över förvaltningsgränserna samt med Stockholms universitet och lokala aktörer, är för att nå framgång i ett så mångfacetterat område. Samarbetet kring Flatens befinner sig fortfarande i ett uppstartsläge och det är viktigt att detta samarbete får möjlighet att fortsätta över tid. Pilot Flatens visar på att när ett brett kompetensspektra samarbetar ger det ett snabbare resultat, men att samordningsgruppen kan breddas till och formaliseras.

En princip som bör följas från och med nu; när det dyker upp frågor som rör Flatens naturreservat, nyttjar den förvaltningsövergripande, tvärssektoriella

samverkansform som utvecklats och ser till att de förvaltningsövergripande behoven sätts i första hand

FRAMGÅNGSAKTÖRER

Åtgärdsförslag för att fler ska känna till stadens reservat och vad man kan uppleva där

För att nå även dem som inte nyttjar området idag:

Ta fram en kommunikationsplan för stadens alla reservat – detta kan med fördel genomföras av en koordinator.

- Inom planen bör man gå igenom kommunikationscykelns alla delar. Allt från inledande att hitta mål vad som uppnås, utvidga målgrupps- och intressentanalysen, ha löpande omvärldskoll, se över hur man kan arbeta med nätverkande, intressenter, förvaltningarna, se över möjlighet inom press/PR, digitala kanaler (webb, sociala medier, VR), event/seminarier, grafiskt, bilder), kampanjtänk.

Här är några aktiviteter listade:

- Hitta intressenter och noder inom stadens organisation för att kunna nå ut. Exempelvis via stadsutvecklingsprojekten, samverkan

med andra förvaltningar, presentationer Stockholmsrummet.

- Visit Stockholm och Invest Stockholm – här kan finnas en möjlighet att förstärka naturkvalitet och kapacitet i sin kommunikation.
- Nyttja och samordna aktiviteter från olika verksamheter.
- Använd digitala kanaler:
Webbsida/hemsida, sociala medier, Facebook, Instagram, geocaching, appar.
- Skapa event som lockar
Naturreservatens dag i samband med Parkernas dag, fler guidningar, paketera upplevelser.

EXEMPEL FLATENS NATURRESERVAT

Idag får man information genom om Flatens naturreservat via stadens hemsida och informationsbroschyrer.

Staden har också vid ett par tillfällen ordnat Flatens dag. Det finns behov och möjlighet att ytterligare lyfta fram värden, upplevelser vad staden gör samt vad olika aktörer och verksamhetsutövare kan erbjuda inom området, enligt ovan angivna exempel.

För besökarna i reservaten är det av grundläggande betydelse att det finns fungerande entréer med basala servicefunktioner. Entréerna bör vara platser man lätt kan hitta till och ha som utgångspunkt för sitt besök ut i naturen.

FRAMGÅNGSFAKTORER

Åtgärdsförslag för att fler ska hitta och ta sig lätt till och inom stadens reservat

Ta tillvara möjligheten att koppla samman stadens olika delar med gång- och cykelstråk och målpunkter i reservaten

Analysera hur människor rör sig/skulle kunna röra sig från omgivande områden, till och genom reservaten. Satsa på gång- och cykelförbindelser med sammanlänkande målpunkter.

Skapa stråk in i reservaten för olika målgrupper

Planera utifrån ett inkluderande synsätt, utifrån en bred målgruppsanalys. Exempelvis bör parkvägar tillgängliggöras så att de är funktionella för alla. Naturvårdsverket har givit ut *En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade områden*, som kan vara ett stöd. Man kan även satsa på olika teman som t ex slingor med barntema, slingor som introducerar den ovane besökaren till naturen, slingor med tydligare vildmarkstema. Inom projekt *Guide till tystnaden* har slingor till rofyllda platser i staden reservat pekats ut.

Utveckla entréerna – från flera stadsdelar

För besökarna i reservaten är det av grundläggande betydelse att det finns fungerande entréer, det vill säga platser dit man lätt kan hitta till och ha som utgångspunkt för sitt besök. Upplevelsen av naturreservatet påverkas starkt av det första intrycket vid angoringspunkten. En väl utformad entréplats kan ge positiva förväntningar och öka utbytet av besöket.

Ta fram program för enhetlig tydlig profil för stadens naturreservat. Låt en koordinator hålla i marknadsföring och skapande av profil för stadens reservat.

Genom att skapa en gemensam profil för stadens reservat, till exempel genom enhetligt utformade portaler vid entréer, skylthållare eller annat signum kan man skapa en hög igenkänningsfaktor och få besökarna att uppleva att de kommer till ett speciell plats. En förebild är hur man arbetat med att lyfta fram landets nationalparker med Hamra nationalpark som som gott exempel.

EXEMPEL PILOT FLATENS NATURRESERVAT

- Planera för och genomför attraktiva gång- och cykelstråk som kopplar samman bostads/stadsutvecklingsområden med Flatenområdet. Se illustration sidan 22. Planera för attraktiva, till-

gängliga stråk som leder in i området till centrala målpunkter.

Exempel är nya eller förstärkta gång- och cykelstråk från befintlig och nykommande bebyggelse i Skarpnäck och Farsta-Sköndal, men även från Älta-Tyresö, med entréplatser och sammanlänkande målpunkter så som Ekudden och Flatenbadet, se illustration sid 22.

Skapa stråk in i reservaten för olika målgrupper

Möjliggör ökad inkludering genom att göra anlagda parkvägar så tillgängliga som möjligt. Förslag på slingor med teman i Flaten är till exempel ett par introduktionsslingor i form av promenadsslingor som kan få fler att våga sig ut i naturen från Skarpnäck och Orhem. Orhemsstråket föreslås även få en pedagogisk inriktning mot barn och ungdom. Tydligare vägvisning till målpunkter såsom utsiktsplatser och rastplatser bör ordnas liksom till rofyllda platser.

Skapa välkomnande, informativa entréer från flera stadsdelar.

Förslagna entréområden som bör utvecklas är:

- Entré från Skarpnäck till barnbadet.
- Entré från Nackareservatet och Älta.
- Skapa en ny entré samt entréplats från Farsta – samt från befintlig och ny bebyggelse vid Sköndal.

Gör en större satsning på huvudentrén till Flatenbadet

Direkt vid entrén bör man få en känsla av att man kommit till en speciell plats, en känsla av förväntan och respekt och få en introduktion till området och hållbarhetsfrågor. Trafikkontoret i Stockholm stad har startats upp ett projekt kring Flatenbadets parkering och entré. Förslag som uppkommit vid projektets workshop som kan vävas in i kommande arbete är;

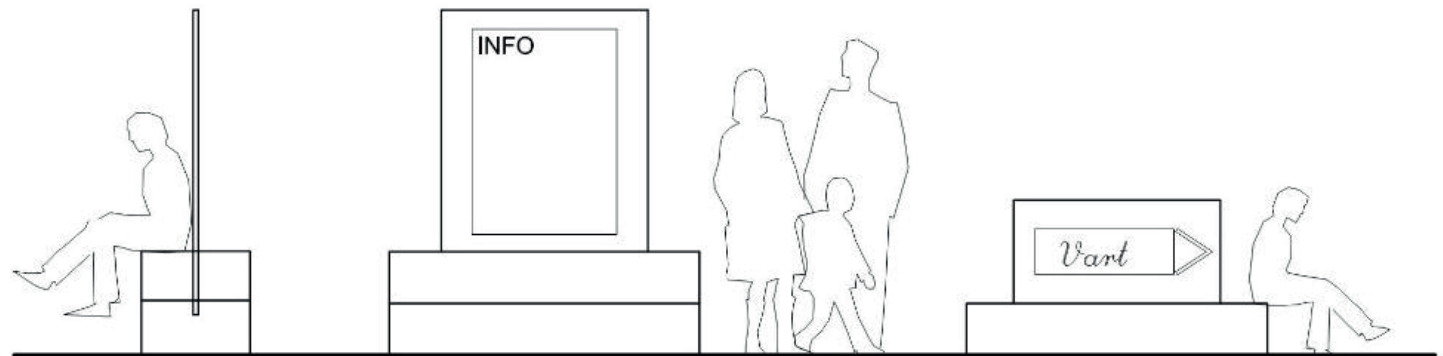
- ▶ Skapa en mer inbjudande, attraktiv, säker, informativ entré – nå fler grupper som inte nyttjar området idag via entréen.
- ▶ Avgränsning av P-platsen, bemanning vid entrén, vackra skyltar, mer anpassad ur miljösynpunkt t ex hanteringen av dagvattenfrågan. Viktigt med en helhetslösning, inklusive ny teknik kring hållbarhet – t ex raingardens.
- ▶ Skapa delaktighet kring entrén – temperära målningar, omröstning av designidéer m.m.

Uppför tydlig och enhetlig uppmarkering av promenadslingor, spår och målpunkter inom reservatet.

Inom ramen för det enhetliga programmet ges Flatens uppskyltningsplan en egen prägel som speglar reservatets identitet. Skapa utmärkta leder för gående, cyklist, skridskoåkare och kanotister kopplar samman området med omgivande naturområde. Se karta på sid 22.

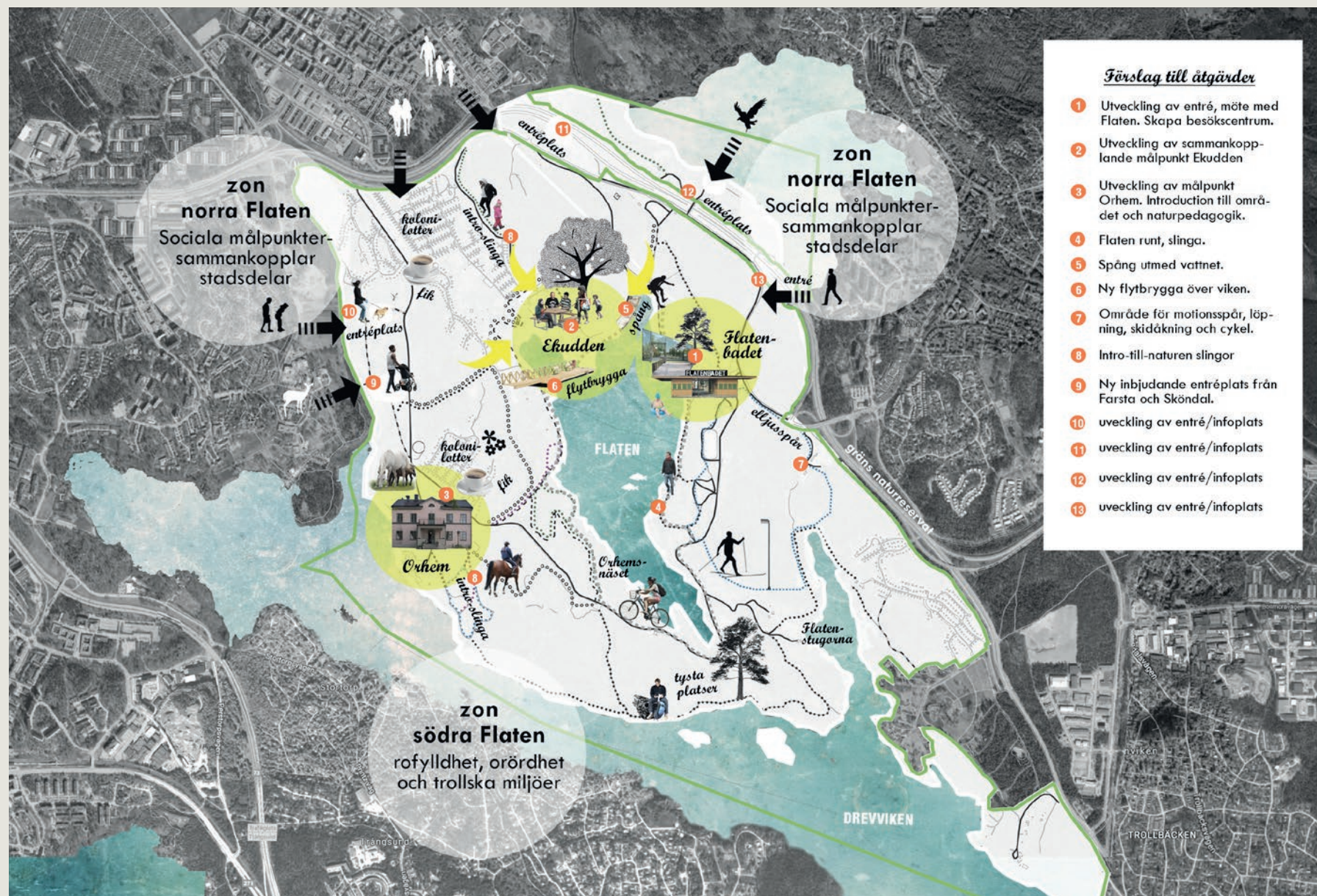

Entréen vid Flatenbadet.

Exempelbild för enhetlig profil, informationsskyltar och vägvidare, Landskapslaget

Idéförslag

FRAMGÅNGSAKTORER

Åtgärdsförslag för att de rekreativa kvaliteterna ska utvecklas hållbart och fler kan uppleva och nyttja reservaten – året om

Stärk naturmiljöer för större naturupplevelser genom skötsel och restaurering

Tillhandahåll kontinuerliga skötselresurser i ordinarie budget för välskötta entréer, skötsel och restaurering som framhåller värden och variationen inom reservaten och i dess gränsland. Det är av stor vikt att besökarna får uppleva reservatens fina kvaliteter redan vid entréerna likväl som inom områdena.

Tillhandahåll ett basutbud av service så fler kan nyttja reservaten-året om

Projektgruppens målgruppsanalys har visat att fler grupper av besökare; till exempel förskoleklasser, barnfamiljer, äldre, inte upplever de större reservaten som tillgängliga året runt om inte grundläggande service så som toaletter och ett varmt rastutrymme finns att tillgå.

Gruppen föreslår därför att det i dessa reservat tillhandahålls ett basutbud av service.

Ta fram riktlinjer för basutbud i Stockholms reservat

Ett syfte med gemensamma riktlinjer för ett basutbud i alla Stockholms naturreservat är att säkerställa alla kan använda reservaten året om. Graden av service behöver anpassas till besökarmängder och målgrupper och kan röra frågor om parkering, toaletter, samlingsplatser m.m. Tillgänglighet bör vara stor ur funktions-synpunkt. Följande bör ingå i basutbud:

- ▶ Allmän toalett som är öppen året runt, minst vid huvudentré.
- ▶ Rastlokal som är öppen året runt – vid huvudentré.
- ▶ Pedagogisk information om områdets värden, möjligheter till upplevelser och regler. Skapa en vägvisning ut i naturen.

EXEMPEL PILOT FLATENS NATURRESERVAT

Förvalta kontinuerligt Flatens naturpärlor så väl som gränslandet så att områdets värden framhävs och förstärks

Förslag på områden där förvaltning/skötsel kan förstärkas:

- ▶ Naturpärlor inom reservatet – se sidan 22 och 25 över målpunkter och ekologiska utvecklingsförslag.
- ▶ Entréområden och gränslandet mot Skarpnäck, Sköndal; Nacka och Tyresö.

Skapa ett året-runt-öppet besökscenter i Flatens naturreservat

Ett året runt-öppet besökscentrum skulle bidra mycket till tillgängligheten i naturreservatet. Vetskapen om att det finns en väderskyddad plats att rasta på med toaletter även under vår, höst och vinter skulle göra naturreservatet tillgängligt för fler grupper av besökare; förskoleklasser, barnfamiljer, äldre och i allmänhet människor som kanske inte besöker naturmiljöer om dessa servicefunktioner saknas.

Servicefunktioner som är året-runt-öppna skulle kunna skapas i befintliga lokaler vid Flatenbadet. Det finns utrymme samt vatten och avlopp i flera byggnader. För att skapa året-runt-service behövs olika typer av åtgärder, exempelvis renovering av befintliga toaletter och vinterisolering av lokaler. Investeringskostnaden är beroende av mer exakt placering och utformande. Utförandet av driften kan med fördel skötas av lokal aktör, med ett kommunalt uppdrag/bidrag för detta basutbud. På så vis kan positiva synergier uppnås.

Som ett nästa steg föreslås att ett Stockholmskt Naturrum utvecklas vid Flatenbadet

Om ett Stockholmskt Naturrum utvecklas enligt nedan kan ovan nämnda servicefunktioner lokaliseras där.

Det är viktigt hur entréområdet organiseras. Naturvårdsverket har gett ut riktlinjer för entréer för de nationellt skyddade områden, vilka kan utgöra förebild för arbetet att tillgängliggöra stadens reservat.

Ett motions- och skidspår föreslås inom Flatens naturreservat

Målpunkter och aktivitetsanordningar ska i så stor utsträckning som möjligt kunna nås och nyttjas av alla.

Skapa målpunkter för en mångfald av besökare. Möjliggör för en mångfald av aktiviteter året om – med hänsyn till befintliga natur-, kultur- och rekreationsvärden

Målpunkter och aktivitetsanordningar ska i så stor utsträckning som möjligt kunna nås och nyttjas av alla. Utgå från en målgruppsanalys och planera utifrån ett inkluderande synssätt.

Använd möjligheten att zonera området anpassat till målgrupper och befintliga natur-, kultur- och rekreative värden för att det ska bli så mångfunktionellt som möjligt. Använd kanalisering som verktyg för att skapa mötesplatser, använda områdets hela potential och samtidigt undvika slitage och intressekonflikter.

EXEMPEL FLATENS NATURRESERVAT

- **Skapa målpunkter för en mångfald av besökare året om i Flaten.** Projektgruppen har arbetat med zonering av områden för att få olika inriktning i olika delar av området, efter framkomna önskemål. Efter analys av målgrupper i reservatet samt av områdets värden och kvaliteter lägger gruppen fram ett förslag där norra delen av Flaten och vid Orhem utvecklas för sociala möten och gång-nätskopplingar. Medan södra delen av Flaten-området föreslås ge utrymme och möjligheter till mer rofyllda upplevelser med en stark känsla för genuin skogskänsla, trolskhet och naturupplevelser kring detta. Förslagen har också tagit hänsyn till

ekologiska värden, då den norra delens eklandskap med fördel kan öppnas upp, medan den södra delens skogslandskap i stort inte kräver lika stora skötselåtgärder. I södra delen finns naturkvaliteter som trolskhet och rofylldhet, med slingor till tysta platser framtagna inom projekt Guide till tystnaden, se illustration sidan 22.

- **Utveckla målpunkt Flatenbaden – för lärande, lek, sport.** Utveckla området som knutpunkt där en mångfald aktiviteter kan utgå från. Här bör man tydligare få information om området värden och möjlighet till upplevelser och samt bättre vägvisning till målpunkter längre in i reservatet som Ekudden, utsiktspunkter, klättervägg m m. Förslag på områden för anläggande av nya motionsspår/skidspår samt cykelled för stigräkning finns också illustrerade på kartan. En undervattensled som berättar om livet under vattnet skulle kunna bli ett intressant besöksmål i Flatens rena klara vatten. Flatenbadet är idag en pedagogisk knutpunkt där man kan lära om reservatens värden och koppling till hållbarhet. Detta kan utvecklas och platsen runt om anpassas till lärande med natur- och hållbarhetstema.
- **Ny målpunkt Ekudden – som sammankopplar Farsta-Skarpnäck-Nacka.** Skapa en social sammankopplande och tillgänglig målpunkt som kan attrahera besökare från olika entréer. Här finns vackra eklundar liknande de på Djurgården. Det finns möjlighet att utveckla platsen med en tillgänglig promenadslinje, rastplatser, sittplatser vid vattnet, flytbrygga för fiske med mera. För att fler ska kunna nå området föreslås nya gångspänger längs berget från barnbadet (koppling mot Skarpnäck-Nacka) samt en flytbrygga över viken mot Flatenssjöns västra strand (koppling mot Sköndal-Farsta). Samtidigt bör befintliga gångvägar flyttas in i kulturlandskapet och bort från

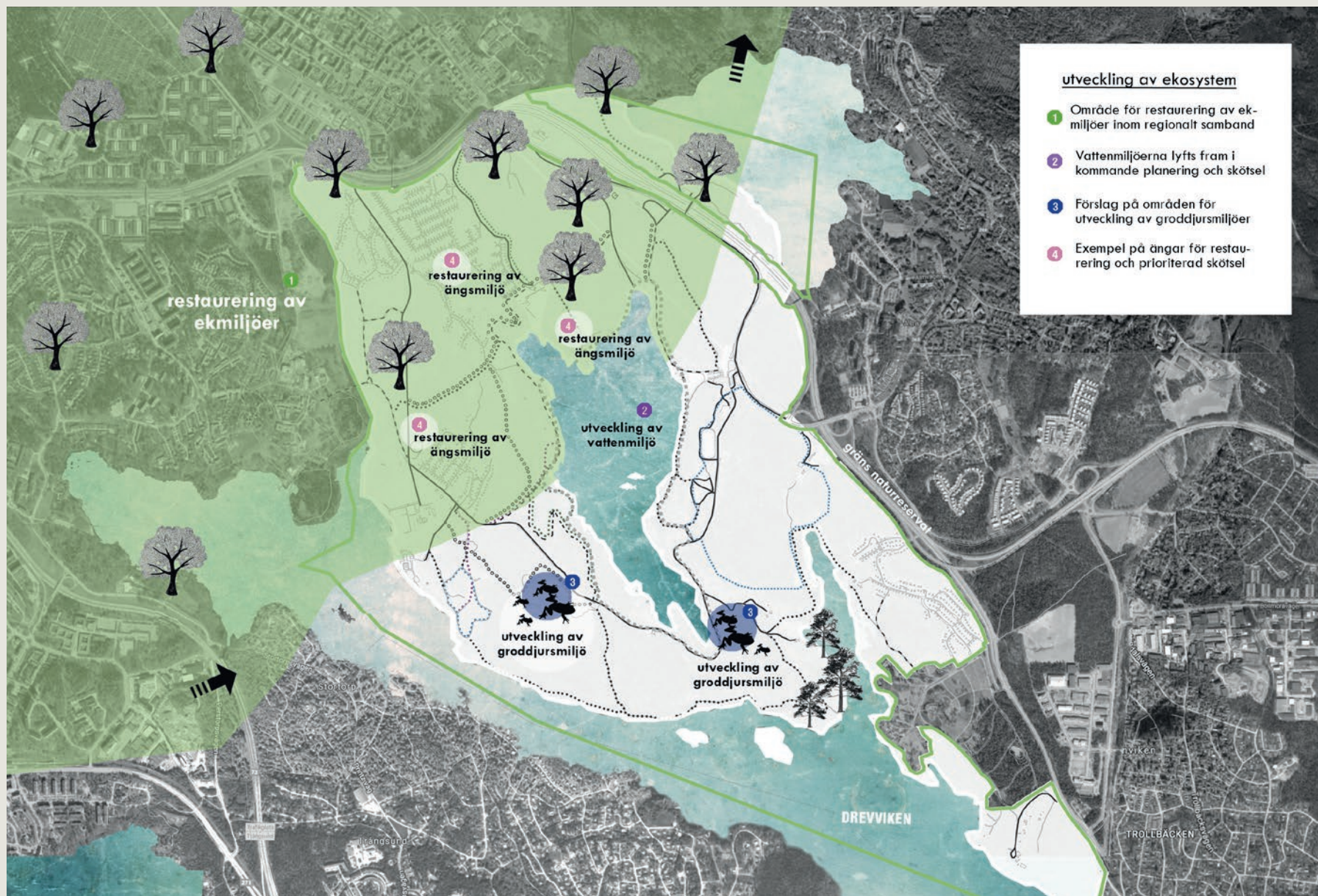
känsliga naturmarker. Här finns då också möjlighet till att lyfta fram kulturhistoriska värden och utveckla naturmiljön ekologiskt och för platsspecifikt lärande.

- **Ny målpunkt Orhemsområdet – inbjud till att upptäcka naturen och lärande.** Platsen utgår från busshållplatsens vändhallplats vilken är en viktig entré in i området. Idag finns här en fin variationsrik natur med sjökontakt samt ett café som utgångspunkt ut i reservatet. Idag är dock svårt att orientera sig runt i naturen från busshållplats och café. Här finns en potential att utveckla platsen med uppmärkning av slingor med bättre sjökontakt som kan ge en introduktion till Flatenområdet. Slingan kan med fördel ha ett pedagogiskt tema riktad till barn såväl som andra besökare. Det finns också en möjlighet att skapa en mötesplats för t ex forskolor – en stor äng, centralt belägen i området, kan utvecklas som rastplats med vindskydd med mera.

FRAMGÅNGSAKTORER

Åtgärdsförslag för att de ekologiska värdena i reservaten och dess omland ska förvaltas och utvecklas hållbart

Stadens reservat utgör källor för biologisk mångfald och stödjer också ekologiska funktioner i stadens mindre grönområden om dessa är ihopkopplade genom gröna stråk och korridorer. En grön infrastruktur där natur-

Naturum fungerar som en port till naturen. I ett naturum får du veta mer om de djur, växter, geologi och kulturhistoria som format det område du befinner dig.

och kulturreseervaten är ett bärande element, är grunden för att säkerställa tillgången till ekosystemtjänster i stadslandskapet. Enligt FNs konvention för biologisk mångfald (1992) finns också en skyldighet att bevara en variationsrikedom av ekosystem, arter och gener för framtida generationers handlingsfrihet.

Kartlägg, planera för, sköt samt utveckla livsmiljöer inom reseervaten samt landskapskopplingar på olika skalor för reseervatens förmåga att bevara biologisk mångfald och generera ekosystemtjänster även i framtiden

EXEMPEL FLATENS NATURRESERVAT

- **Kopplingar som har betydelse för biologisk mångfald och generering av ekosystemtjänster** är landskapskopplingar mellan Flatenområdet och grönsstruktur i den bebyggda miljön i Farsta-Sköndal och Skarpnäck-Nacka-Tyresö. Ett annat exempel är Flatensjöns kopplingar till Tyresåns vattensystem. Flatenområdet är i detta sammanhang en länk mellan Nackareservatet/Tyrestakilen och Hanvedenkilen från Farstaområdet och området utgör en källa för biologisk mångfald och en grund för långsiktig leverens av ekosystemtjänster som att mildra miljöutmaningarna, förbättra folkhälsa samt minska stadens sårbarhet för förändringar.
- **Förstärk livsmiljöer** så som ekmiljöer och eksamband, livsmiljöer för gro- och kräldjur samt arter knutna till hävdade gräsmarker till exempel pollinärer. Förslag till områden presenteras på illustration sida 22.

► **Förstärk och lyft fram Flatens vattenmiljöer**

En lokal åtgärdsplan för Flatenssjön kommer att tas fram inom ramen för Vattendirektivet inom kommande år. Det är i detta sammanhang viktigt att ta tillvara möjligheten att samtidigt ta fram skötselplan för vattenmiljöerna i området och konkretisera skötselansvaret.

FRAMGÅNGSFAKTORER

Åtgärdsförslag för att fler ska kunna inspireras och lära om Stockholms natur och hållbar stadsutveckling

Enligt Vision 2014 är det av stor vikt att naturen är tillgänglig för alla stockholmare och att man har möjlighet att lära och förstå naturen på naturens villkor och dess samband till vår livsmiljö samt känna respekt.

Skapa plattform/ar för delande av kunskap och skapande av ny – med fokus på förståelse för sammanhangen mellan naturen och behoven i relation till dagens globala (globala till lokala) utmaningar.

Lyft fram pedagogiken i de skyddade områdena, genom att utveckla platsspecifika naturupplevelser för lärande.

Väv in tvärvetenskaplig forskning i verksamheten – för att bidra med systematisk och kontinuerlig

uppföljning av åtgärder och aktiviteter.

Skapa Naturrum i Stockholms naturreservat med Stockholmstema.

Naturum fungerar som en port till naturen. I ett Naturum får man veta mer om det skyddade områdets värden och upplevelser. I naturrumen finns ofta utställningar som passar hela familjen. Man kan också få råd och tips om utflyktsmål och vandringar i trakten. Tre ledord kännetecknar Naturrummen: Tillgängligt – inspirerande – välkommande.

Naturum finns i hela landet. I Sverige finns drygt 30 naturum, inget i Stockholm stad. Naturvårdsverket äger rätten till namnet naturum. De drivs av en länsstyrelse, kommun eller en stiftelse. Naturvårdsverket finansierar statliga naturum, men vissa fall kan de också bidra med ekonomiska medel till kommunala naturum.

- Projektgruppen ser ett behov att skapa ett Naturum med Stockholmstema- hållbar stadsutveckling inom Stockholm.

EXEMPEL FLATENS NATURRESERVAT

Utveckla en långsiktig plattform för kunskap i Flatens och väv in tvärvetenskaplig forskning i verksamheten

Projektgruppen ser ett behov av ett storstadssanpassat besökscentrum i Flatens naturreservat med tillgänglig och anslutande pedagogisk verksamhet med starkt nytänkande kring hållbarhetsfrågor.

Ett sådant besökscentrum med pedagogisk verksamhet bör utmärka sig för att det:

- lyfter fram Flatens unika naturvärdena, rekreativvärden och områdets identitet.
- Stöder förståelse för stadsnära grönområdets betydelse för den hållbara/resilienta staden – samt engagerar besökare i en hållbar förvaltning.
- Gör det enkelt för lärare att bedriva undervisning i naturmiljö i skolämnen relaterat till skolans kursplaner.

I Flaten finns en unik möjlighet att lyfta fram värden och lära om ett stadsnära grönområde och hur det kan förvaltas och integreras på ett klokt sätt i stadens utveckling. Idag bedriver den ideella föreningen Miljöverkstan pedagogisk verksamhet i Flaten vid Flatenbadet. Miljöverkstan vänder sig till åldersgruppen 3–25 år och fokuserar på processen som uppstår när barn och ungdomar själva utforskar vad hållbarhet är. Miljöverkstan har finansierat sin verksamhet med medel från Allmänna arvsfonden fram till oktober 2016. När denna rapport skrivs finns ingen finansiering för kommande år.

Inom projektet påbörjades en utredning om pedagogisk verksamhet/naturskola på platsen av utbildningsförvaltningen, men slutfördes inte, då utbildningsförvaltningen avbröt sin medverkan. I finansborgarrådets förslag till budget för 2017 finns dock ett uppdrag till Utbildningsförvaltningen att fortsätta utveckla naturskolans verksamhet och etablera nya samt i samarbete

med Miljöverkstan utveckla konceptet naturskola i Flaten.

Projektgruppen föreslår att man också fortsätter utredning om möjligheten att i befintliga lokaler utveckla Miljöverkstans verksamhet i samarbete med forskningsprojektet Citizen Observatory som drivs av Stockholm Resilience Centre – för att få tillstånd en varaktig verksamhet som också kan bidra med systematisk och kontinuerlig uppföljning av åtgärder och aktiviteter.

Utveckla naturmiljöer för platsbaserat lärande

Utveckla platser inom Flatens naturreservat där man kan få förståelse för sammanhangen mellan naturen och behoven i relation till dagens utmaningar.

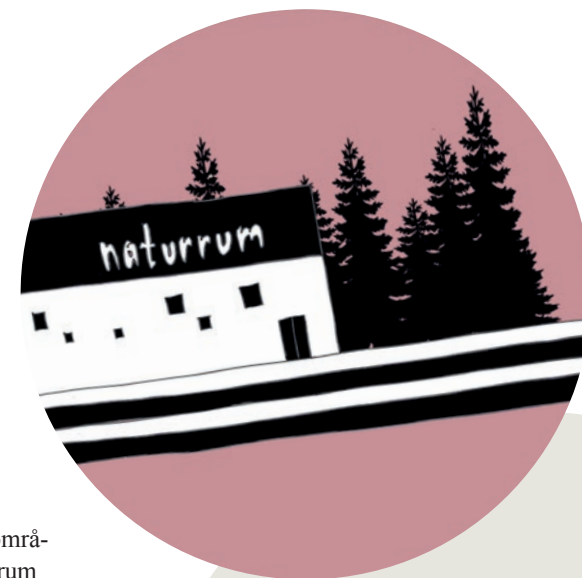
Förslag till platser att utveckla:

- Entrén och naturen kring Flatenbadet.
- Naturområdet vid Ekudden.
- Naturområdet kring Orhem.

Utveckla på sikt ett Stockholms Naturrum med inriktning på hållbarhet

Gruppen ser ett behov av ett Naturrum med tillgänglig och anslutande pedagogisk verksamhet med starkt nytänkande kring hållbarhetsfrågor inom Stockholm. Flatenområdet skulle kunna vara en plats för ett Naturrum på sikt.

Ett Stockholms Naturrum i Stockholm skulle med fördel ha stort fokus på tillgängligt, inkluderande verksamhet och modern hållbar teknik och design.

Kostnadsbild och Finansiering

I projektuppdraget ingick att ge en bild av framtida projektkostnader samt ge förslag på hur projektet kan finansieras. Projektet har tagit fram en kostnadsbild för de förslag som är nämnda i rapporten. Kostnadsbilden presenteras i bilaga 3.

Finansiering

Projektgruppen har utrett möjliga alternativ till extern finansiering av åtgärder som föreslås i rapporten.

Eu-bidrag

Sedan hösten 2015 finns ett av projektgruppen förberett underlag till en ansökan till EU-fonden Central Baltic Program. Underlaget rörde projektets alla delar, men betoning på ett pedagogiskt besökscentrum med hållbarhetstema. Projektgruppen påbörjade under 2015 ett samarbete med TUAS, Åbo Universitet. Det är nödvändigt med en partner från Finland, Estland, Lettland eller Litauen. Programmet medger ansökningar för investeringar och efterlyser ansökningar från Sverige. Kravet för medfinansiering är 25 procent av det sökta beloppet. Nästa utlysning för programmet är 2 januari – 27 februari 2017.

LONA-bidrag

Syftet med Lokal naturvårdssatsning (LONA) är att främja kommunernas och andra lokala aktörers naturvårdsarbete. LONA-bidrag ska stimulera kommunernas långsiktiga naturvårdssengagemang och ge möjlighet att satsa lite extra på naturvård och friluftsliv. Nya ansökningar om LONA-bidrag kan göras till den 1 december 2016 och beslut meddelas under våren 2017. Bidrag får avse högst 50 procent av kostnaden för projektets bidragsberättigade åtgärder.

Källor

Naturskyddsföreningen 2010, handledning - Skydda tätortsnära skogar. Del 1: Fakta om tätortsnära skogar

Sandberg, E., Sannebro, M., 2003, Besökare i naturreservat, metodstudie och resultat av en enkätundersökning i Stockholms län 2002, Rapport 2003:10 Miljö- och planeringsavdelningen, Länsstyrelsen i Stockholms län, 2003, ISBN: 91-7281-095-5

Statens folkhälsoinstitut Rapport 2009, Grönområdet för fler – en vägledning för bedömning av närhet och attraktivitet för bättre hälsa, 2009:02, Östersund

Länsstyrelsen i Stockholms län Rapport 2004:23. Så använder vi naturreservaten i Stockholms län, resultat från en enkät till 1000 personer i Stockholms län.

Stadsbyggnadskontoret, 2007 Beslut och skötselplan för Flatens naturreservat April 2007

Boverket Naturvårdsverket. 2007. En handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer. ISBN 978-91-620-6562,

Boverket 2007, Landskapets upplevelsevärden – vilka är det och var finns det? Karlskrona

Ett friluftsliv i förändring, Naturvårdsverket Resultat från ett forskningsprogram, Slutrapport. ISBN 978-91-620-6547-8.

Naturvårdsverket 2007. Riktlinjer till Sveriges nationalparker Rapport 5633

Miljöförvaltningen Stockholm stad. 2014. Rekreationsundersökningar i Stockholms naturreservat 2014.

Underlag Flatensbadet BKA 2.6-280/2016, barnkonsekvensanalys, Fastighetskontoret Stockholm stad, 2016.

Conec och Landsskapslaget AB. Känslighetsanalys Flatens naturreservat, 2016

Miljöförvaltningen Besöksundersökning i stadens naturreservat, 2015

Carl Hamnesjö, Kultur- och naturreservatens betydelse för rekreativvärden för barn, Examensarbete, 2014.

Andersson, E. et al. 2014. Reconnecting cities to the biosphere: Stewardship of green infrastructure and urban ecosystem services. *Ambio*: 43:445-453

Colding, J., Marcus, L., Barthel, S., Andersson, E., Gren, J. and Borgström, S. 2013. Ekosystemtjänsterna i Stockholmsregionen. Ett underlag för diskussion och planering. Regional Growth, Environment and Planning, Stockholm County Council. (in Swedish)

Giusti, M., Barthel, S., Marcus, L. (2014). Nature Routines and Affinity with the Biosphere: A Case Study of Preschool Children in Stockholm. *Children, Youth and Environments* 24(3), 16–42.

Andersson, E. et al. 2014. Reconnecting cities to the biosphere: Stewardship of green infrastructure and

urban ecosystem services. *Ambio*: 43:445-453

Andersson, E & S. Borgström. 2015. Bortom gränsen. Skyddad natur som motorer i landskapets produktion av ekosystemtjänster. *Biodiversa* 2015:2

Borgström. 2011. Urban shades of green. Current patterns and future prospects of nature conservation in urban landscapes. Doctoral thesis 2011. Stockholm University.

McPhearson et al. 2014. Resilience of and through urban ecosystem services. *Ecosystem Services* 12:152-156

Andersson et al. 2014. Cultural ecosystem services as a gateway for improving urban sustainability. *Ecosystem Services* 12:165-168

Beers, P.J. Approaches to learning in transition management, seminar, 2016.

Arnim Wiek et al. Key competencies in sustainability: a reference framework for academic program development, 2011

Miljön i Stockholm 2015 – tillstånd och utveckling. Miljöförvaltningen Stockholm stad.

Stockholms stad Stockholms miljöprogram 2016-2019, 2016

Stockholms stads vision, Vision 2040 – Ett Stockholm för alla, 2015

Bilaga 1.

Projektets styrgrupp

Per Enarsson, Miljöförvaltningen (Ordförande)
Denise Melin, Skarpnäcks stadsdelsförvaltning
Jonas Uebel, Fastighetskontoret
Åsa Härkegård, Utbildningsförvaltningen, fram till augusti 2016

Projektgruppens sammansättning

Inger Bogne, Skarpnäcks stadsdelsförvaltning
Helene Pettersson, Miljöförvaltningen
Boel Noro Svärd, Fastighetskontoret
Lars-Edwin Andersson, Fastighetskontoret
Lars Ström, Exploateringskontoret
Håkan Jansson, Utbildningsförvaltningen fram till augusti 2016
Stockholm stad
Sara Borgstöm, Stockholm Resilience Centre, Stockholms universitet
Anna Emmelin, Albaeco, Stockholms universitet

Referensgrupp

Mats Berglund, Skarpnäcks stadsdelsförvaltning
Johanna Wikander, Fastighetskontoret
Thomas Wiklund, Idrottsförvaltningen
Roland Berndt, Idrottsförvaltningen
Ulrika Egerö, Stadsbyggnadskontoret
Heli Rosendahl, Stadsbyggnadskontoret

Emma Sundström, Trafikkontoret
Karl Jacobsson, Trafikkontoret
Christian Karlsson, Exploateringskontoret
Nette Byström, Miljöförvaltningen
Juha Salonsaari, Miljöförvaltningen
Hillevi Virgin, Miljöförvaltningen
Stockholm stad
Frances Lucas, Miljöverkstan Skarpnäck
Patrik Pelosio, Miljöverkstan Skarpnäck
Patrick Eriksson, Serveringen Flatenbadet
Anders Wennersten, Hembygdsföreningen

Aktörer och verksamma i Flatenområdet som medverkat på workshop/utökat referensmöte

Representanter från; Fler från stadens nämnda förvaltningar, Stockholm stad
Fler från Miljöverkstan Skarpnäck
Unga Örnar
Naturskyddsföreningen Söderort
Orienteringsföreningen Skogsluffarna
Scouterna
Ekens koloniområde
Listuddens koloniområde
Odlares koloniområde
Orhems koloniområde
Skrubba koloni

Övriga inbjudna

Flaten Camping, Nordic camping and resort AB
Racingbanan, MHF Ungdom i Skarpnäck
Flatenstugorna, lägerverksamhet, Föreningen Aktiva Studier (Läger)
Tyresåns vattenvårdsförbund
Sportfiskarna (säljer fiskekort)
Stockholms klätterklubb
Café Torpet
Stockholms ornitologiska förening
Älta iF
De blindas fritidsklubb
Stockholm Vatten
Tyresö kommun
Nacka kommun

Bilaga 2.

I ett arbete för att stärka reservatens roll i stadens kan det vara lärorikt att titta på hur andra städer och regioner har arbetat med sina grön- och naturskyddsområden. Allt ifrån hur Naturvårdsverket och länsstyrelser har arbetat för att stärka nationalparkernas profil och identitet till hur kommuner som Örebro, Lund och Botkyrka med flera har arbetat med sina grönområden.

Goda exempel i nationalparker

Naturvårdsverket har arbetat med en gemensam identitet för Sveriges nationalparker genom att ta fram gemensam symbol, grafisk profil för information liksom en standard för skyltar och för markörer. År 2007 gav verket ut ”Riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker” (rapport 5633) som bland annat slår fast att nationalparkernas roll som flaggskepp för all skyddad natur är viktig att tydliggöra. Varumärkesstrategi som grafisk profil och visuell identitet har därefter testats på plats i Hamra nationalpark, se foton i bilagan.

Länsstyrelsen Västernorrland har också utlyst en tävling för att få fram ett högklassigt och realistiskt förslag till upprustning av befintliga entréer i Skuleskogen där man utgick från Naturvårdsverkets nya riktlinjer för entréer till Sveriges nationalparker, för att kunna ge kunskaper och erfarenhet av hur dessa fungerar som stöd vid konkreta projekt. Projektgruppen har tagit del av tävlingsbidrag som inspiration.

Örebro kommun har skapat ett attraktivt natur- och rekreationsområde

I Örebro har kommunen omvandlat ett före detta tipp- och industriområde till ett numera välanvänt natur- och rekreationsområde. Tre kilometer från Stortorget i centrala Örebro, ligger nu Osets naturreservat nära Rynningeviken. I Naturens hus, som ligger mitt i området finns information om Rynningeviken, Oset och länets natur. Här kan se permanenta och tillfälliga utställningar. Hit kan länets förskolebarn, elever och andra studerande komma för att delta i naturskola, forska eller för att förbereda exkursioner i området. Hit är också länets föreningar och företag välkomna för att hyra möteslokal. Naturens hus är också till för alla besökare i området för att hyra cyklar, fika i caféet. Vintertid hålls en brasa tänd för besökare, som kanske tar en paus från skridskobanan utanför. En projektledare, som jobbar centralt, sköter utställningen och ordnar program för besökarna.

Skrylleområdet i Lunds kommun

Skrylleområdet består av flera sammanlänkade naturreservat mellan Dalby och Södra Sandby. Områdets centrum utgörs av Skryllegården, en motionsanläggning som har ett utarrenderat café varifrån man kan välja mellan flera vandrings-slingor av varierande längd. Anläggningen drivs av Friluftsrådet Lundaavdelning och ägs av Lunds kommun. Vid motionsanläggningen finns utöver café, ett gym, ett Naturum med information om naturen i Skrylle, ett viltgömsle och en spännande naturlekplats. Man kan cykla till Skrylle eller åka med ”naturbussen” (vanlig linje som marknadsfört sig så) från Lund. Inom området finns grillplatser, vindskydd. På naturrum Skrylle kan man lära sig om områdets värden. Utomhusutställningen kan man besöka när som helst. I säsongsprogrammet presenteras olika teman och aktiviteter. Naturrummet är

Hellasgården ligger i Nackareservatet i Nacka som administreras av fastighetskontoret Stockholm stad. Gården drivs av idrottsföreningen Hellas, vilka även har tomträtt på husen.

registrerat och delfinansierat av Naturvårdsverket. Det drivs av personal från tekniska kontoret 1 heltidstjänst och en 20 procent tjänst ger Lund driftbidrag a ca 300 000 kr/år. Därtill ansöker kontoret om LONA-bidrag för olika aktiviteter, för att dryga ut budgeten. Föreståndaren på Naturrum anser att framgångsfaktorer främst är att samarbeta med föreningar och göra området mer känt till exempel genom programaktiviteter som drar folk så som guidningar. Tipsar också om att nyttja hemsidan väl och använda sig av Facebook.

Vattenriket i Kristianstad

Vattenriket utnämndes som biosfärområde 2005. Det är UNESCO som genom sitt "Man and the Biosphere Programme" (MAB) utser biosfärområden. Området är tre gånger tre mil stort och sträcker sig över nästan hela Kristianstads kommun. Från skogen i norr, längs Helgeåns våtmarksområde och vidare ut i Hanöbukten. Området är artrikt, har ett välbevarat kulturlandskap med stora arealer inlandsstrandängar.

Här samarbetar biosfärenheten med lantbrukare, ekoturismföretag, föreningar och myndigheter i projekt som syftar till att både bevara och utveckla landskapet. Målet är att värna om de ekologiska och kulturhistoriska värdena, men även att kunna utnyttja dessa på uthålligt och varsamt sätt.

Vattenrikets besökscenter naturrum Vattenriket ligger mitt i staden Kristianstad och mitt i biosfärområde Kristianstads Vattenrike. Naturrum Vattenriket invigdes år 2010. Byggnaden med utställningar, utbildnings- och möteslokaler och restaurang ligger i de stadsnära våtmarkerna vid Helge å i Kristianstad. Här får besökarna en upplevelserik startpunkt för vidare färder ut i Biosfärområde Kristianstads Vattenrike. Samtidigt är Naturrum en mötesplats för aktiviteter för föreningar, företag, institutioner och andra som är delaktiga i arbetet med Biosfärområde Vattenriket. På andra våningen finns café och

restaurang och en takterrass med utsikt över staden, strandängarna och ån. I restaurangen finns möjlighet att hyra cykel och köpa en utflyktskorg. Naturum Vattenriket drivs av Kristianstads kommun enligt Naturvårdsverkets nationella riktlinjer för naturum. Många samarbetar i arbetet med Kristianstads Vattenrike. Medarbetare finns utspridda på kommunala förvaltningar, regionala och centrala myndigheter samt olika organisationer. Företag, markägare och arrendatorer är också viktiga samarbetsparter. Arbetet som sker inom ramen för verksamheten Kristianstads Vattenrike samordnas av Biosfärkontoret, som är en del av Kommunledningskontoret.

Lida friluftsområde i Botkyrka kommun

Lida friluftsgård ligger vid sjön Getaren och är en av de mest välbesökta friluftsanläggningarna i stor-Stockholm.

Vid själva gården, som även är ett värdshus med konferensanläggning, finns stora öppna gräsytor och grillplatser. Vid Lida Vårdshus med utsikt över sjön ligger Lida Friluftsgolf. Skridskoåkning, skidåkning, löpning och slalom är andra aktiviteter som bedrivs i anslutning till friluftsgården. Intill skidbacken ligger också höghöjdsbanan Accropark. Sjön Getaren erbjuder sommartid friluftsbad med sandstrand och bryggor och ett speciellt hundbad.

Många av de leder som tar dig med ut i

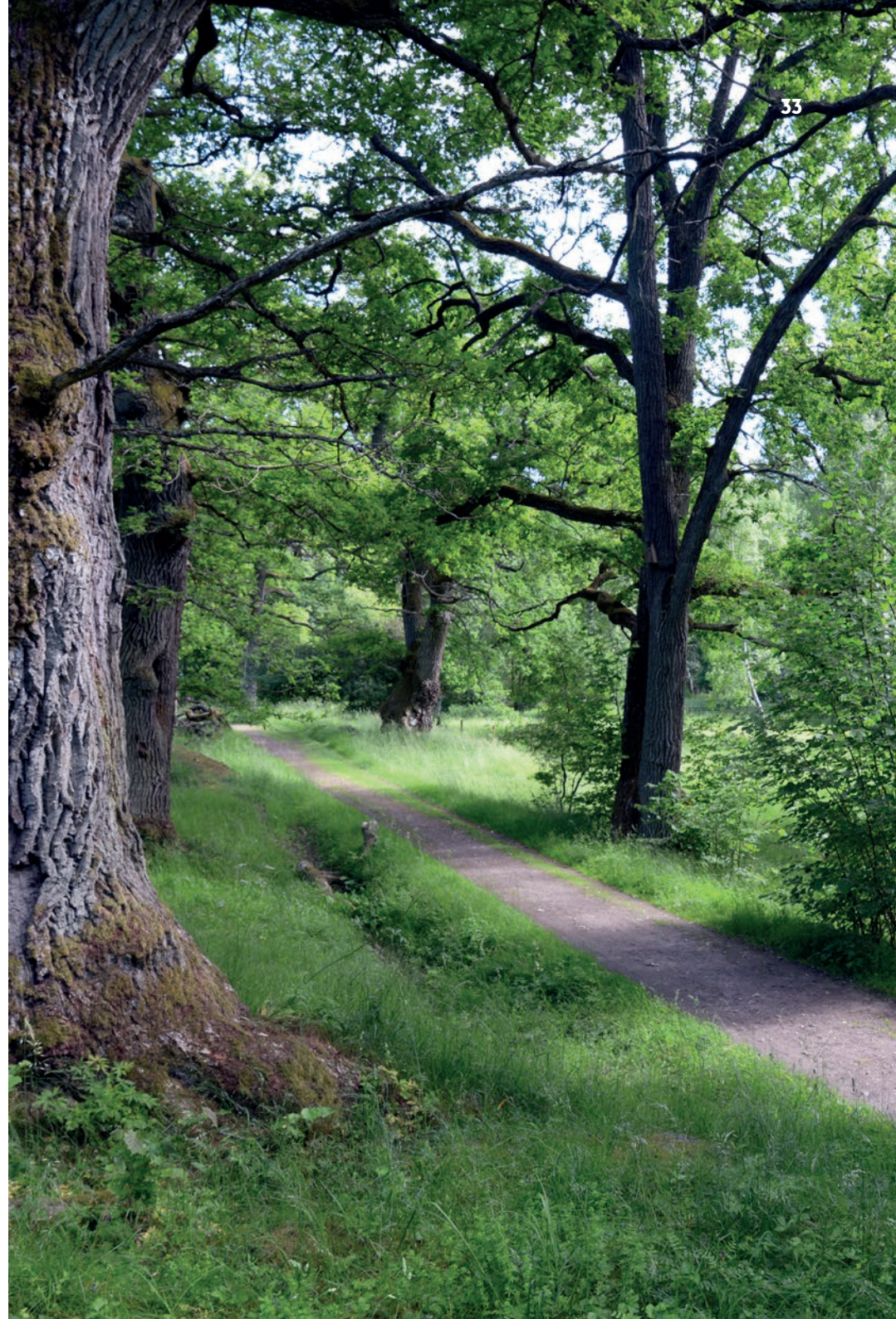
naturreservatet börjar vid friluftsgården. Runt om på området finns bland annat toaletter med skötbord, raststugor med möjlighet att värma medhavd mat för att besöket på Lida ska vara bekvämt.

Botkyrka kommun äger friluftsgården sedan 1989 då Lida köptes av Stockholms stad. 2005 togs driften över av Upplev Botkyrka AB även kallat UBAB, ett bolag som ägs av Botkyrka kommun. Upplev Botkyrka AB ansvarar för drift och utveckling av friluftsgården och tillhörande markområden.

Hellasgården i Nacka

Hellasgården ligger i Nackareservatet i Nacka som administreras av fastighetskontoret Stockholm stad. Gården drivs av idrottsföreningen Hellas, vilka även har tomträtt. Gården lanseras som porten till Nackareservatet. Här finns verksamheter som raststuga, café, restaurang, bastu, skidspår med mera. Föreningen har avtal med olika privata entreprenörer för att hålla dessa verksamheter och underhåll igång. Stockholms stads idrottsförvaltning ger ett driftbidrag för att få basfunktioner att fungera. Föreningen når ut med sina aktiviteter bl a genom en egen välfylld och inspirerande hemsida men även en facebooksida. Framgångsfaktorer som nämnts är att se till att det finns basfunktioner såväl gällande investering och drift. Man bör även tänka på

hur man ska organisera för att till exempel ha en maskinpark tillhands för att sköta spår med mera. Det är även bra att involvera föreningar, men man måste då betänka att det är allt svårare att få medlemmar att ställa upp och göra saker på fritiden gratis på grund av tidsbrist med mera – man får därför räkna in en bas/entreprenörs-kostnad.

Bilaga 3.

Kostnadsbild

I denna bilaga presenteras en kostnadsbild för de åtgärdsförslag som rör Flatens naturreservat. Detta är uppskattade kostnader, som bygger på uppgifter från stadens förvaltningar, andra kommuner eller erfarenheter från liknande åtgärder. Projektgruppen har valt att dela upp kostnadsbilden i tre etapper.

Etapp 1

- ▶ Se över möjlighet för ett basutbud, d.v.s. året runt öppen toalett och rast- och omklädningsmöjligheter. Servicefunktioner som är året-runt-öppna skulle kunna skapas i befintliga lokaler vid Flatenbadet. Det finns utrymme samt vatten och avlopp i flera byggnader. För att skapa året-runt-service behövs olika typer av åtgärder, exempelvis renovering av befintliga toaletter och vinterrisolering av lokaler. Investeringskostnaden är beroende av mer exakt placering och utförande. Utförandet av driften kan med fördel skötas av lokal aktör med kommunalt bidrag om c:a 1–1,5 mnkr/år.
- ▶ Utveckling av entrén till Flatens naturreservat vid Flatenbadets huvudentré vid Flatenvägen. I det ingår parkeringen, omhändertagande av dagvatten, information.
- ▶ Detta är ett påbörjat projekt där att beräkna kostnaden pågår, men är inte slutfört.

- ▶ Utveckling av entré från Skarpnäck, Flatenvägen vid värmeverket. 1–2 mnkr.
- ▶ Utmärkning av spår runt Flatensjön, projektering och utmärkning. 0,5 mnkr.
- ▶ Utredda anläggandet av en led för stigcykling. 0,1 mnkr.
- ▶ Restaurera gräsmarker 0,5 mnkr.
- ▶ Anlägga rastplatser/vindskydd, 0,2 mnkr.

Etapp 2

- ▶ Utveckla målpunkten Orhem. I det ingår information, utmärkning av spår, rastplats och anläggande av naturstig. 2 mnkr.
- ▶ Utveckla målpunkt Ekudden. I det ingår utredning och projektering av anläggandet av parkväg, flytbrygga, gångväg på trädeck utmed sjökanten, rastplats, information och p-platser för funktionsnedsatta. 4 mnkr.
- ▶ Utredda och anlägga fler spår och rastplatser, inkl. elljusspår och skidspår. Kostnad för ett elljusspår på 3 km är c:a 6 mnkr.
- ▶ Anlägga en led för stigcykling. Kostnadsbild tas fram under utredningsskedet, se etapp 1.

Etapp 3

- ▶ Utveckla en ny entréplats till naturreservatet från Sköndal. 1–2 mnkr, om ett utegym anläggs tillkommer c:a 1 mnkr.
- ▶ Förstärka kopplingar till Nackareservatet rekreativt och biologiskt. 0,5 mnkr.
- ▶ Anlägga groddammar, 1–2 mnkr.

Projektgruppen vill poängtera att dessa åtgärdsförslag ska ses som idéer och förslag utifrån genomförd analys. Flera av förslagen kräver mer utredning eller projektering och ibland tillståndsprövning. Lämpligtvis sker en konkretisering i dialog med berörda aktörer.

